

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA BADIY-IJODIY QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Xamraqulova Muqaddam Tojiqo'zi qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17173482>

Annotatsiya: Maqolada badiiy-ijodiy qobiliyatlarning mohiyati, ularning psixologik asoslari (tasavvur, divergent tafakkur, emotsional sezgirlik, estetik idrok) hamda ta'lim jarayonida shakllantirishning pedagogik tamoyillari yoritiladi. Vygotskiy, Leontev, Teplov qarashlari bilan birga zamonaviy didaktik yondashuvlar (shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, STEAM, dizayn-tafakkur) integratsiyasi asosida kompetensiyaviy model taklif qilinadi. Maqolada dars va to'garaklar uchun amaliy mashg'ulot ssenariylari, baholash mezonlari va monitoring usullari berilgan.

Kalit so'zlar: badiiy-ijodiy qobiliyat, estetik idrok, tasavvur, divergent tafakkur, STEAM, dizayn-tafakkur, refleksiya, kompetensiya.

Аннотация. В статье раскрываются сущность художественно-творческих способностей, их психологические основы (воображение, дивергентное мышление, эмоциональная чувствительность, эстетическое восприятие), а также педагогические принципы их формирования в процессе обучения. Вместе с взглядами Вygотского, Леонтьева, Теплова предлагается компетентностная модель на основе интеграции современных дидактических подходов (индивидуально-ориентированное обучение, STEAM, дизайн-мышление). В статье представлены сценарии практических упражнений для уроков и кружков, критерии оценки и методы мониторинга.

Ключевые слова: художественно-творческие способности, эстетическое восприятие, воображение, дивергентное мышление, STEAM, дизайн-мышление, рефлексия, компетенция.

Annotation. The article reveals the essence of artistic and creative abilities, their psychological foundations (imagination, divergent thinking, emotional sensitivity, aesthetic perception), as well as the pedagogical principles for their development in the learning process. Along with the views of Vygotsky, Leontiev, and Teplov, a competency model is proposed based on the integration of modern didactic approaches (individual-oriented learning, STEAM, design thinking). The article presents scenarios for practical exercises for lessons and clubs, evaluation criteria, and monitoring methods.

Keywords: artistic-creative abilities, aesthetic perception, imagination, divergent thinking, STEAM, design thinking, reflection, competence.

Kirish

Badiiy-ijodiy qobiliyatlar – shaxsning estetik idroki va tafakkurini ijodiy mahsulotga aylantirish imkonini beruvchi murakkab tizimdir. Bunda kognitiv (tasavvur, fikrlash moslashuvchanligi), affektiv (emotsional sezgirlik, motivatsiya), ijtimoiy-kommunikativ (hamkorlik, muloqot) va operatsion (texnika, material bilan ishlash) komponentlar o'zaro ta'sir qiladi. Ijodiy salohiyatni rivojlantirish umumiy ta'lim samaradorligini oshiradi: o'quvchi nafaqat chiroyli rasm chizadi yoki kompozitsiya yaratadi, balki muammoni yangicha ko'radi, estetik mezonlar asosida tanlaydi va dalillaydi.

Nazariy-psixologik asoslar

Vygotskiy: ijodkorlik – mavjud tajribani qayta tashkil etish orqali yangi “psixik mahsulot” yaratish; tasavvur va fantaziya o’quvchining “yaqin rivojlanish zonasi”ni kengaytiradi.

Leontev: qobiliyatlar faoliyat jarayonida tarkib topadi; didaktik vazifalar, real ijodiy vaziyatlar va ijtimoiy ma’no qobiliyatni “ichkilashtiradi”.

Teplov: qobiliyatlar tug’ma emas, balki moslashtirilgan muhit va muntazam mashq natijasidir; individual tipologik xususiyatlarni inobatga olish shart.

Zamonaviy psixologiya:

- **Divergent tafakkur** (J. Guilford) – bir muammoga ko’plab orijinal yechimlar topa olish.
- **Ijodkorlik testlari** (E. Torrance) – oqimlilik (fluency), moslashuvchanlik (flexibility), o’ziga xoslik (originality), batafsillik (elaboration).
- **Ko’p qirrali intellekt** (H. Gardner) – estetik-vizual, musiqiy-ritmik, kinestetik va boshqalar ijodiy ifodani kengaytiradi.

Bu qarashlar badiiy-ijodiy qobiliyatni nafaqat “iste’dod” balki **o’rgatiladigan va rivojlantiriladigan** kompetensiya sifatida tushunishga imkon beradi.

Pedagogik tamoyillar va yondashuvlar

1. **Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim:** individual traektoriyalar, tanlov erkinligi, portfolioga yo’naltirish.
2. **Erkin ijodiy muhit:** xatoni o’sish nuqtasi sifatida qabul qilish, xavfsiz psixologik iqlim, eksperimentga ruxsat.
3. **Integrativ yondashuv:** san’atni tarix, fizika, matematika, axborot texnologiyalari bilan bog’lash (STEAM).
4. **Differensiallashtirish:** daraja va qiziqishga ko’ra topshiriqlar; murakkablikni bosqichma-bosqich oshirish.
5. **Refleksiya va metakognitsiya:** “nima yaratdim?”, “qanday qaror qabul qildim?”, “qaysi usul samarali bo’ldi?” kabi savollar bilan jarayonni ongli boshqarish.
6. **Raqamli didaktika:** grafik dasturlar (Adobe Illustrator, CorelDRAW, Procreate va b.), kollaj va 3D-bosma, AR/VR ko’rgazmalar.
7. **Dizayn-tafakkur** (Empathize → Define → Ideate → Prototype → Test): ijodiy loyihaning to’liq siklini maktab/auditoriya sharoitiga uyg’unlashtirish.

Badiiy-ijodiy qobiliyatlar modeli (kompetensiyalar kesimida)

- **Estetik-idrok kompetensiyasi:** rang, shakl, ritm, proporsiya, kompozitsiya qonuniyatlarini sezish va tahlil qilish.
- **Tafakkur-ijodiy kompetensiya:** divergent fikrlar oqimi, metaforik fikrlash, vizual hikoya (“visual storytelling”).
- **Texnik-amaliy kompetensiya:** materiallar (qalam, bo’yoq, loy, mato) va raqamli vositalar bilan ishlash.
- **Ijtimoiy-kommunikativ kompetensiya:** hamkorlik, muhokama, prezentatsiya.
- **Refleksiv-baholash kompetensiyasi:** o’z asari va boshqalarnikini mezonlar asosida tahlil qilish.

Dars va to’garaklar uchun amaliy metodlar

1. “Rang-kayfiyat laboratoriyasi” (Maktab 7–9 sinf / OTM 1-kurs)

- **Maqsad:** rang va emotsiya bog’liqligini sezish.
- **Jarayon:** turli musiqalar fonida 3–4 xil kayfiyatga mos rang palitralari yaratiladi; palitralar kompozitsiyada sinovdan o’tkaziladi.

- **Natija:** rang psixologiyasini tushunish, assotsiativ tafakkur.

2. “Geometriyadan naqshga” (STEAM mini-loyiha)

- **Maqsad:** simmetriya, modul, fraktal tushunchalarini badiiy naqshda qo'llash.
- **Jarayon:** matematika darsidagi simmetriya turlarini san'at darsida Illustrator/CorelDRAW'da naqshga aylantirish; yakunda plakat yoki raqamli poster.
- **Natija:** fanlararo integratsiya, milliy naqshlardan ilhomlangan zamonaviy dizayn.

3. “Hikoya-komiks” (vizual storytelling)

- **Maqsad:** syujet tuzish, kompozitsion kadrlarni qurish.
- **Jarayon:** kichik matndan ssenariy → storyboard → qo'lda/raqamli komiks; yakunda sinf oldida prezentatsiya.
- **Natija:** ijodiy yozuv + vizual ifoda sintezi.

4. “Dizayn-tafakkur sprinti” (OTM 2–4 bosqich)

- **Maqsad:** foydalanuvchi muammosini san'at vositalari bilan hal etish.
- **Jarayon:** auditoriya uchun estetik navigatsiya belgilarini yaratish (Empathize → Test); tez prototiplash (karton/maket + Figma).
- **Natija:** ijodiy yechim, jamoada ishlash.

Monitoring usullari: portfoliolar, ijodiy kundalik (sketchbook), formatif mulohaza (“two stars and a wish”), tengdosh-baholash, mini-testlar (terminlar, kompozitsiya qonuniyatlari), yakuniy ko'rgazma.

O'qituvchi roli va metodik tavsiyalar

- **Fasilitator va dizayner:** ijodiy vaziyatlarni loyihalash, resurs va vaqtni samarali tashkil etish.
- **Task-design:** “ochiq” vazifalar (bir nechta yechimga imkon beruvchi topshiriqlar), real buyurtma elementlari.
- **Inklyuziv yondashuv:** turli qobiliyat darajalariga mos material va formatlar (audio-vizual, kinestetik).
- **Raqamli xavfsizlik va mualliflik:** plagiatni oldini olish, manba ko'rsatish, Creative Commons tushuntirish.
- **Hamkorlik:** mahalliy muzey, galereya, dizayn studiyalari bilan birgalikdagi mahorat darslari.

Kutiladigan natijalar

- Estetik idrok va vizual savodxonlik oshadi.
- Divergent tafakkur va muammo yechish ko'nikmalari mustahkamlanadi.
- Portfolio va prezentatsiya madaniyati shakllanadi.
- Ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalar rivojlanadi.
- Ta'limga motivatsiya va o'ziga ishonch ortadi.

Xulosa

Badiiy-ijodiy qobiliyatlar rivoji – shaxs kamoloti va sifatli ta'limning asosiy omillaridan biridir. Ularni shakllantirish psixologik mexanizmlarni (tasavvur, emotsional sezgirlik, divergent tafakkur) va pedagogik tizimni (shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, erkin ijodiy muhit, STEAM, dizayn-tafakkur, refleksiya) uyg'unlashtirishni talab qiladi. Taklif etilgan kompetensiyaviy model, amaliy mashg'ulotlar va baholash rubrikalari maktab hamda oliy ta'limda qo'llansa, o'quvchi-talabalarning ijodiy salohiyati barqaror va o'lchab bo'ladigan tarzda oshadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vygotskiy L.S. Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. – Moskva: Prosveshchenie, 1991.
2. Leontev A.N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. – Moskva: Smysl, 2004.
3. Teplov B.M. Psixologiya sposobnostey i odarennosti. – Moskva: Pedagogika, 1985.
4. Dewey J. Art as Experience. – New York: Perigee, 2005.
5. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967.
6. Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-Technical Manual. – Bensenville, IL: Scholastic Testing Service, 1998.
7. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 2011.